

*Markku
Envall*

---

*Rajan
kahta puolta*

WSOY

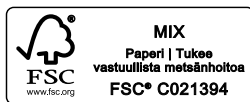
Markku Envall

RAJAN
KAHTA PUOLTA

ja muita esseitä

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© MARKKU ENVALL JA WSOY 2024

ISBN 978-951-0-49752-4

PAINETTU EU:SSA

Sisälllys

I

- Tuoli ja lamppu 9
- Misantropos 21
- Eristys 32
- Mies ja laiva 44
- Sivullinen sitoutuu 56
- Oikeus elää, ja kuolla 64
- Rajan kahta puolta 75
- Kuolema ennen kuolemaa I 87

II

- Häpeä 103
  - Syällisyys 116
  - Kiitos 126
  - Kauneus 140
  - Tupakka 155
  - Laiskuus 168
  - Vapaus 181
  - Miljardi 193
  - Vanhuus 203
  - Kuolema ennen kuolemaa II 214
- Bibliografinen jälkisana 228

I

Tuoli ja lamppu

Lukemisella on fysiologinen tasonsa, vaikka se koko ajan ja kohta kohdalta rajautuu psykologiaan eli mielen alueelle. Tiedän että yritykseni käsitellä sitä erikseen kavaltaa ikäni. Mitä vanhemmaksi tulee, sen enemmän huomiota kiinnittyy organismin eli lukijan ja fyysisen esineen eli kirjan kohtaamiseen. Kiitos kirjoista, jotka on lukenut tai aikoo lukea, antaa tilaa kiitollisuudelle silmistä, lukukyvystä ja sitä ylläpitävistä laitteista ja asiantuntijoista. Lukutaidon, jonka rapistuminen on tämän ajan suuria huolenaiheita, hankin lapsena, vaikka olen parannellut sitä vuosikymmenten mittaan. Nuorelle näkökyky on yhtä itsestään selvä kuin hengitys ja kävely. Niiden erillinen huomaaminen, myös kiitollisuus niistä, ilmaantuvat vasta ikääntymisen myötä.

Lukemisen »alustat» ovat runsastuneet. Paperin rinnalle ovat tulleet sähkö- ja äänikirjat. Nykynuori on ehdollistanut lukemisen erilaisille näyttöruuduille. Tekstiä voi selata niiltäkin, mutta paperikirja palvelee paremmin ainakin siihen tottunutta. Nuoret ovat taipuvaisia kokemaan musteen paperilla yhtä

vieroittavana kuin vanhat näytöllä välkkyvän tekstin. Ruutu on saanut kiinni kirjan myös siinä, että kumpikin on helppo pitää mukana. Mutta jos kirja kastuu tai hukkuu, tappio on mitätön lukulaitteeseen verrattuna. Kirjan kanssa kulkee huolettomana, mikä on lukemista suosiva mielentila.

Vaikka johtuisi ikäryhmäni tottumuksista, koen paperikirjan voittavan kilpailijansa. Se on niitä kätevämpi ja kestävämpi. Kirjoissa on sekin paradoksi, että kovakantinen on huonompi vaikka kalliimpi ja usein arvostetumpi. Mennyt on aika, jolloin taskukirjaa ei voinut antaa lahjaksi. Kunhan teksti on lukijan näkökyvylle riittävän iso ja ladelma väljä, taskukirja päihittää kovakantisen mennessä tullen. Se painaa vähemmän niin taskussa kuin laukussa kuin lukijan käsissä tai vatsan päällä. Lukemisen kannalta kirja on sitä kätevämpi, mitä helpommin istuu käteen ja taipuu lukijan tahtomiin asentoihin.

Lukupaikka on maku- ja tapakysymys. Minkä on alkujaan oppinut, se syöpyy tottumuksiksi. Yksi lukee pöydän ääressä, toinen sängyssä, kolmas sohvalla. Kesä tarjoaa toisen valikoiman: pihat ja puistot, puutarhakalusto, keinu ja riippumatto. Lukuasennon tehtävä on heikentää tietoisuutta kehosta ja sen ympäristöstä ja sitä kautta helpottaa kirjaan uppoutumista. Jouduin lomamatkalla lukemaan Philip Rothin *Portnoyn taudin* ruokapöydän kovalla tuolilla, koska vain siihen lankesi riittävä valo. Asennon seurauksena lukukokemus oli haja-

nainen ja kirjasta jäi hutera muistikuva. Tietoisuus sirottui, kun kirja joutui kilpailemaan huomiostani muiden aistimusten ja tuntemusten kanssa.

Useimpien mielestä viihtyisin lukupaikka on nojatuoli, huolimatta siitä että pitkäkestoisen istumisen vaaroista on alettu varoittaa. Kun on opittu pitämään kokouksia seisten, miksi ei sitten luke- maankin. Joskus tulee vastaan kävelyn ja lukemisen yhdistäneitä, mutta luulisi olevan vaivalloista katsoa yhtäaikaa tai vuorotellen, mihin astuu ja mitä lukee. Kuntopyörä lienee ainoa liikuntaväline, jonka voi yhdistää lukemiseen. En kuitenkaan luottaisi krii- tikkoon, joka lukee kirjat sitä polkien.

Nojatuoli on lukemisen klassinen valtaistuin. Moni pitää parempaa »omaa», henkilökohtaista lukutuolia kuin perheen yhteistä. Alan liikkeet tarjoavat tuoleja monenlaisin säädöin, mutta myös kiinteä tuoli sallii omaehtoista muuntelua. Minulla on laatikossa pullonkorkkeja, joilla halutessani nostan tuolin etu- tai takajalkoja. Tuolin on oltava mukava: ei niin pehmeä että upottaa eikä niin kova että puuduttaa. Tarpeeksi tilava, että siinä mahtuu vaihtelevaan asentoja, asettamaan erilaisia tukia käsivarsille, niskalle ja ristiselälle. Pienet aputyynytt lisäivät istumisen nautittavuutta ja terveellisyyttä. Ne viimeistelevät tuolin myös päiväunien paikkana. Jalkojen hyvinvointia (verenkiertoa) edistää rahi tai aputuoli, jolle ne voi nostaa. Nojatuolissa pikemmin maataan kuin istutaan. Kun lääketiede on alkanut

saarnata istumisen vaaroista, jotka outoa kyllä eivät koske makaavaa asentoa, nojatuolissakin voi etsiä makaamisen hyviä puolia. Sisäelinten on saatava tilaa, niitä ei kannata puristaa vartalon suoran kulman asennolla. Myös tuolin sijainnilla on merkitystä. Parhaana pidän paikkaa, josta näen pitkälle ja laajalle. Yksinasuva voi siitä sivusilmin katsella kotiaan ja perheellinen seurata muiden tekemisiä.

Norjalaiselta tuolisuunnittelijalta kysyttiin, mikä on paras istuma-asento. Hän vastasi: Seuraava. Lukija korjaa asentoaan melkein tiedottomasti, se on kevyttä tuolijumppaa. Ikääntyessä mukavalta tuntuvan istuman kesto lyhenee. Vanha tekee viisaasti, jos nousee tuolistaan ainakin kerran tunnissa. Käynti toisessa huoneessa tai pikku tehtävä siellä antavat istumiselle uuden alun.

Elämistä kirjan maailmassa katkovat ulkomaailman äänet. Lukemista suosii hiljaisuus, se oli muinoin normina kirjastoissa. Joihinkin ääniin tottuu tai oppii sulkemaan ne mielestään. Voi altistua myös vaatimaan tuttuja ja turvallisuudesta viestiviä ääniä kuten lasten puheita tai puolison askareita muista huoneista. Hiljaisuuden vaatiminen on tottumus ja riippuu äänten sisällöstä. Jatkuvuudesta viestivät äänet kuten kadun hiljainen liikenne voivat edistää lukurauhaa, kuten niiden poissaolo herättää turvatomuutta.

Jos kotona on esimerkiksi pienten lasten tai remontin takia levotonta, lukija saattaa etsiä rau-

haa muualta. Junassa ja kahvilassa istutaan keskellä monilähteistä äänikenttää, mutta keskittymistä sen ei tarvitse häiritä. Se voi myös viihdyttää, ja sitä voi pitää haasteena, *jolta* keskittyä. Kun lukijan nähdään lukevan, sillä on myös eristävä, lukurauhaa vahvistava vaikutus. Kynnys puhua lukevalle on korkeampi kuin ei-lukevalle. Kuultuani Baltasar Graciánin neuvon, että on yhtä tärkeä lukea ihmisiä kuin kirjoja, aloin tuntea ratikoissa ja kahviloissa suurempaa vapautta vaihdella näitä kohteita.

Valon lähteistä paras on taivas, siksi lukutuolin oikea paikka on ikkunan edessä tai vieressä. Meillä on oltava syvin tottumus valoon, jonka vallitessa elämä syntyi ja kehittyi. Keinovaloista ensimmäinen oli tuli. Ihminen on ainoa eläin, jolla on tulenteon taito. Pimeinä vuorokauden ja vuoden aikoina tuolin ylle kuuluu riittävän kirkas lamppu. Se on sitä tärkeämpi, mitä vanhempi lukija on. Lamppu valaisee kirjan, muu osa näkökentästä saa olla hämärä, mutta liian pimeänä se voi tuottaa häiritsevän kontrastin.

Jos paperi kiiltää, kirjaa on pakko käännellä pois heijastavista kulmista. Unelmakirjani paperi on mattapintainen, muste riittävän tummaa, kirjaimen viiva riittävän paksu ja teksti suurta ja väljästi ladottua. Palstan kapeus keventää lukemista, minkä huomaa viimeistään kaksipalstaisten kirjojen kohdalla. Yksiosaisen laajan teoksen lukeminen on kuin kantaisi pilkkomatta jäänyttä halkoa. *Karamazovin veljekset* on ilmestynyt suomeksi kolmi-, kaksi- ja

yksiniteisenä. Viimeksi mainittu henkii epäempatia lukijaansa kohtaan pakottamalla tämä pitämään käsissään ja/tai vatsallaan vähintään kymmenen päivän lukupakettia.

Kirjan arvo-ominaisuuksiin kuuluu sen helppo saatavuus. Varmimmin tämän takaa kirjan omistaminen, joka sallii myös merkintöjen tekemisen marginaaliin. Käytän niihin vain terävää lyijykynää, jonka jälki on helppo kummata pois. Kirjan ystävä ajattelee myös sen seuraavia lukijoita: hän ei kirjoita siihen mustekynällä, sotke sitä ruuilla ja juomilla eikä taittele lehtien kulmia lukumerkeiksi.

Kirjastolaitoksen arvoa ei voi liikaa ylistää. Sen suuriin ja harvemmin mainittuihin etuihin kuuluu helppous palauttaa kirjat, jotka on lukenut. Ostitut kirjat muuttuvat kodin säilytystiloja tukkiviksi ongelmajätteiksi, joista vapautuu kierrättämällä eli antamalla eteenpäin. Kirjaston haittapuoliin kuuluu, että sieltä luettu kirja jättää hatarammat muistijäljet. Tuntuu lamauttavalta, jos muistaa lainanneensa kirjan ennenkin.

Paljon lukeva ikäihminen nukahtelee helposti kirjan ääreen. Taipumusta voi vähentää huolehtimalla riittävästä yöunesta. Tyhjä vatsa laskee mielialaa, täysi johtaa tarkoittamattomiin päiväuniin. Lukeminen tuo herkästi esiin piilevän univajeen. Nukahtelua vastaan auttavat terveen järjen niksit: päiväunet, kävelyt, tee tai kahvi. Nukahteleva lukija voi kysyä itseltään, haluaako oikeasti lukea juuri sitä kirjaa jota on luke-

vinaan. Erilaiset kotityöt piristävät: ne motivoivat taukoja. Keittiön siivous tepsii usein, tulee melkein aina tarpeeseen ja tukee arjen hallinnan illuusiota.

Usein lukija havahtuu huomaamaan, että on muka lukenut tekstiä mutta ajatellut muita asioita. Tai lukenut samaa lausetta tai kappaletta aina uudestaan. Onneksi kirja on armelias väline, sitä on helppo kerrata tai jatkaa valitsemastaan kohdasta.

Vanha moraali ja oppilaitokset edellyttivät kirjojen lukemista loppuun. Mutta jo kirjojen valtavan määrän takia lukemisen saa myös jättää kesken. Aina kun luen tai kuulen Saarnaajan lauseen, ettei kirjojen tekemisellä ole loppua, kysyn itseltäni, montako kirjaa olen lukenut hänen tarkoittamastaan joukosta.

Kustantamon lukijana Jorma Kaimio kiinnitti erityistä huomiota esseideni ensimmäisiin virkkeisiin. Hän uskoi tai uskotteli, että ne määräävät, jatkaako lukija lukemistaan. Kirjat käyvät toisiaan vastaan ankaraa olemassaolon taistelua. Ne hukkuvat toisiinsa, niitä ilmestyy enemmän kuin innokkainkaan pystyy seuraamaan. Epäilen silti Kaimion oppia, annan kirjalle pitemmän mahdollisuuden. Jätän sen kesken, jos noin sivulla 50 tunnen, että intensiteetti ei ole noussut, syvempiin tasoihin ei ole päästy, kehittäely ei ole lähtenyt lentoon. Ateriaa ei tarvitse syödä loppuun tietääkseen, kuinka hyvä tai huono se on, mutta ei ensimmäisen haarukkapalan perustella voi antaa siitä lopullista arviota. Kesken

jättäminen on myös keino väistää juonen terrori. Yhdet pitävät esillä lukemista odottavien kirjojen pinoja, toisilla on useita kirjoja kesken tunnelman tai oikun määrätessä, mitä kulloinkin jatkaa.

Lukea voi liikaa tai liian vähän. Jälkimmäinen on tämän ajan suuria uhkakuvia, joka miltei tukahduttaa puheen edellisestä. Itsensä voi lukea tyhmäksi, sanoi Erno Paasilinna. Tai hulluksi, niin kuin Don Quijote teki. Kirjoista voi tulla kohteita, jotka nähdään maailman sijasta tai joiden suodattamana todellisuutta katsellaan. Varoitus jota ei juuri kuule: lukemisesta innostuneen on pidettävä huolta, ettei lue liikaa. Yliopistossa kohtasin ajoittain elottomaksi lasittuneen katseen, joka tuntui sanovan: en näe muuta kuin tekstiä. On elettävä ja liikuttava avoimin silmin riippumatta siitä, mitä niiden edessä on.

Kirjan ja lehden lukeminen eroavat toisistaan. Silmien käyttö on sama, mutta kokemus eri. Kirjan tekemiseen on käytetty eri kertaluku aikaa ja energiaa. Sen läpi lukeminen kestää päivän tai päiviä. Se on useimmiten yhden henkilön kirjoittama, yhdestä aiheesta, yksien kansien välissä. Se on maailma, jossa lukija elää tai sijaiselää lyhyen mutta parhaimmillaan intensiivisen jakson elämäänsä.

Kirjan lukeminen on lukemisen kuninkuuslaji. Lehtien lukeminen on hyppivää ja poimivaa. Jos olisin kyllin hullu lukeakseni paksun sanomalehden jokaisen rivin, se veisi minulta viikon. Poimiva lukeminen hävittää proosasta rytmin ja jatkuvuu-

den. Kukaan ei tarvitse kuin pienen osan siitä tekstimassasta, joka sanomalehteen on painettu. Sen osan lukeminen on helppoa, vaikeampaa on ottaa selville, mitä siihen kuuluu. Lehden lukeneelle saattaa jäädä tunne, että siinä oli yksi tai kaksi juttua, joita voi muistella ja joista keskustella päivän mittaan. Ei ole muuta keinoa saada selville, mitkä ne ovat, kuin muidenkin vilkaiseminen. Lehden lukeminen ei ole sarja luettuja rivejä. Se on sarja pikaisia päätöksiä, mitä lukee ja mitä jättää lukematta.

Myös romaaneja voi lukea hypellen, esimerkiksi kiinnostuessaan pelkästä juonesta. Tietokirjasta voi lukea osia, joita tarvitsee tai pitää keskeisinä. Tälle on tai ainakin oli jopa akateeminen termi: yliopiston kurssivaatimuksissa saattoi kirjan perässä olla maininta »kursorisesti».

Lehdessä kirjoittaja ja aihe vaihtuvat tiuhaan, mikä pirstoo lukuprosessin. Lehti on kuin ruotsinlaivan buffet, josta maistelee haarukan tai lusikan kärjellisen jokaisesta vadista ja kulhosta. Se on kuin presidentin kättelytehtävä itsenäisyyspäivän vastaanotolla. Vieraat voivat olla kuinka tärkeitä tahansa, mutta vaihtuessaan nopeasti he tuhoavat toinen toisensa. En tietenkään arvostele lehtien lukemista. Se on usein mieluista ja viihdyttävää. Se on välttämätöntä jokaiselle, joka haluaa pysyä selvillä, millaisessa maailmassa elää.

Lukijakunta, media ja kritiikin kieli samastavat kirjallisuuden sen valtalajiin romaaniin. Suurin

suomalainen palkinto romaanille on nimeltään Kaunokirjallisuuden Finlandia-palkinto. Romaanin määritelmäksi käytännön tarpeisiin riittää: kirjan laajuinen fiktiivinen proosakertomus. Näistä ominaisuuksista jokaisen voi kumota ja on monesti kumottu. Niistä filosofisesti vaikein käsite on fiktio, josta on erilaisia määritelmiä. Yhdet tarkoittavat sillä esityksen kuvitteellisuutta, toiset lukijan asennetta, joka ei piittaa todenmukaisuuden asteesta. Kenttää sekoittavat muotitermit ja -ilmiöt autofiktio ja biofiktio. Edellinen yhdistää omaelämäkerran ja fiktion, jälkimmäinen elämäkerran ja fiktion. Romaanin teorit ovat koomisia, niiden kohtalo ja ehkä tarkoituksinkin on tulla kumotuiksi. Romaani on kuin sika: kaikki mitä se syö muuttuu si(a)ksi. Alkupalloiksi se pistelee itsestään kuulemansa teorit.

Romaanin erityisasemaa ei voi perustella kirjallisuusteoreettisesti. Lajina siinä on jotain yliselkeää ja kansanomaista, vaikka sen piiriin kuuluu hyvinkin vaikeita kaunokirjoja. Romaania suosiva lukijakunta on liian suuri ollakseen väärässä. Romaaneja luetaan nautinnoksi, niistä etsitään hyvää oloa. Muita lajeja edustavat kirjat tuntuvat lukemisen kohteilta, mutta romaani vetää lukijan sisälleen, »tempaa mukaansa» niin kuin kritiikin ja mainonnan fraasi kuuluu.

Novellilla ja romaanilla ei ole muuta eroa kuin pituus. Suppean romaanin voi lukea päivässä, mutta yleensä romaani on lukijalta kesken, kun hän menee nukkumaan. Moni romaani on suurempi ilo olles-

saan kesken kuin loppuun luettuna. Rakastetun kanssa eläminen voittaa hänen hyvästelemisensä ja muistelemisensä. Romaani on kuin toinen koti, kakkosasunto, kesämökki: siinä asuu muusta arjesta vapautettuna. Siinä saa etuoikeuden päästä mukaan kuviteltujen ihmisen ulkoiseen ja sisäiseen maailmaan.

Kunnon romaani, olkoon vaikka lukuromaani, esittää joukon ihmisiä elämän vaihtelevissa tilanteissa jossakin maantieteellis-historiallisessa kehyksessä. Aikoja ja paikkoja voi olla yksi tai monta, ja ne voidaan järjestellä taiteen vapauksin. Romaani kuvaa tapahtumat konkreettisesti ja aistivoimaisesti, näyttäen enemmän kuin kertoen. Tästä seuraa paradoksi, että lukijasta tulee kuvatun joukon jäsen, vaikkakin »ontologiselta statukseltaan» toinen, eräänlainen tirkistelijä. Hän myötäelää ja arvioi henkilöitä, heidän luonteitaan ja suhteitaan, tekojaan ja aikeitaan, ilmaisujaan ja niiden takaista ilmaisematonta. Hän voi kysellä, mitä henkilöiden pitäisi tai kannattaisi sanoa ja tehdä sen lisäksi tai sijasta, mitä he sanovat ja tekevät. Hän pitää joistakin henkilöistä enemmän, joistakin vähemmän. Hän voi tuntea kuvitteellisia henkilöitä paremmin ja kiintyä heihin syvemmin kuin moniin elämänsä ihmisiin. Aina tämän kuullessani ja sanoessani ajattelen Raskolnikovia, *Rikoksen ja rangaistuksen* päähenkilöä, ehkä siksi että hän oli ensimmäinen suuri elämykseni romaanin henkilöstä.

Kun keväällä 2020 aloin kirjoittaa tätä esseekokoelmaa, koronapandemia sulki kirjastot. Aloin katsella tarkemmin kotikirjaston tarjontaa. Kirjoja oli kahdessa kerroksessa, monet takimmaiseen kuuluneet olin kokonaan unohtanut. Minulla näkyi olevan Shakespearen *Timon Ateenalainen* englanniksi ja kahtena suomennoksena sekä ne antiikin teokset, joita hän oli käyttänyt lähteinään. Näistä leimahti idea: voin kotona eli karanteenissa katsella, mitä ja minkä aineiston pohjalta hän kirjoitti. Timonin ihmisvihaa analysoituani siirryin hänen myöhempiin aateveljiinsä.

Rajan kahta puolta on tekijänsä kymmenes esseekokoelma. Markku Envallin miitteliäs esseeminä liikkuu aiheissaan kirjallisuuden klassikoista yksityisiin kokemuksiin, havaintoihin sekä päivänpolttaviin kysymyksiin. Teos jakaantuu kirjallisuutta sekä laajempia elämänilmiöitä käsitteleviin teksteihin. Kirjallisuudessaan Envall tarkastelee muun muassa Joseph Conradin, Graham Greenen, Juhani Ahon sekä Aaro Hellaakosken teoksia. Kirjan jälkimmäisessä osassa käydään rohkeasti käsiksi suuriin kysymyksiin, kuten syyllisyyteen, ihmisvihaan, häpeään, kauneuteen ja vanhuuteen. Väestöräjähdyksen analyysissaan Envall suosittelee ihmiskunnan kooksi yhtä miljardia. Kirjan päättää se mikä yksilön elämänkin: kuolema.

—

Markku Envall (s. 1944) on monipuolinen kirjailija, jota on kiitetty muuan muassa vuoropuheluun kutsuvasta ilmaisustaan sekä kyvystään kirjoittaa arkipäiväisistä asioista kaunokirjallisuuden keinoin. Edellisestä teoksestaan *Rautasydän* (WSOY, 2022) hän sai Vuoden aforismikirja -tunnustuksen. Envall on saanut kirjailijantyöstään useita palkintoja ja tunnustuksia. Finlandia-palkinnon hän sai vuonna 1990 teoksestaan *Samurai nukkuu*.

		
www.wsoy.fi	84.2	ISBN 978-951-0-49752-4